

Pratarmė

„Recenzento amatą laikau agresyvia veikla.“

Balys Sruoga, 1930

Profesionalios lietuvių teatro kritikos formavimąsi siejame su poetu, dramaturgu, kritiku Baliu Sruoga (1896–1947). Pradedant jo tekstais apie lietuviškuosius vakarus, spektaklių recenzijomis bei analitiniais straipsniais ir baigiant aukštajam mokslui prilygintinu Teatro seminaru (1926–1943), Sruogos poveikis ir įtaka Lietuvos teatro raidai ir jo recepcijai neabejotini. Sruoga vienas pirmųjų prakalbo ir apie kritikos kaip nepriklausomos, profesiskai brandžios institucijos poreikį, ir apie kritikos, kaip atstovaujančios teatro mokslui, metodologinio pa(si)rengimo būtinumą. Suderinęs ne tik poeto ir dramaturgo, bet ir literatūros bei teatro kritiko, istoriko pašaukimą, jis ir iš analizuotų reiškinių reikalavo meninės kokybės, prasmingumo, paveikumo. Galima net sakyti, kad Sruogos autoritetas prisidėjo prie tokios mūsų dramos teatro istorijos, kokią turime šiandien: iki šiol naudojamės jo apibrėžta Valstybės teatro raidos periodizacija, spektaklių interpretacijomis, režisūros, vaidybos, dramaturgijos vertinimais. Sruogos asmenybė „performuoja“ kritikos kaip institucijos istoriją į kritikos kaip autorinio diskurso istoriją – gausus jo recenzijų, analitinių, satyrinių ar pamfletinių straipsnių palikimas atspindi ir paties autoriaus aistringą charakterį, ir jo vertinimų, estinių pažiūrų dinamišką kaitą. Ši kaita paženklino ir gero-kai vėlesnius, pvz., sovietmečio, lietuvių teatro tyrimus, ką jau kalbėti apie amžininkus, kuriuos Sruoga provokavo aštrioms diskusijoms, nesibodėdamas drąsių, net žeidžiančių žodžių, palyginimų. Taigi ieškodami profesionalios lietuviškos [dramos] teatro kritikos ištakų „susiduriame“ su Sruoga.

Vis dėlto apsiriboti viena, kad ir kokia autoritetinga ji būtų, asmenybe nesinorėjo. Nebuvo ir tikslo rašyti teatro kritikos istoriją. Vienas iš šios knygos atsiradimo motyvų – patyrinti, kas be Sruogos sudarė tarpukario, o tiksliau – tuomečio profesionalaus lietuvių teatro kritikos lauką, kokius uždavinius ir kaip sprendė po skirtingus laikraščius ir žurnalus išsibarstę recenzijų, poleminių ir probleminių straipsnių autoriai. Iš pradžių susklias

į nepriklausomos Lietuvos laikotarpį ir Valstybės dramos raidos ypatumus, šis tyrimas išsiplėtė iki vokiečių ir sovietų okupacijos metų. Išsiplėtė todėl, kad jame atsidūrė kai kurie Sruogos mokiniai, o okupuotos Lietuvos laikotarpiai, per kuriuos vėl buvo rašoma „nauja“ teatro istorija, iškreipė ir ją, ir pačios kritikos sampratą. Kilo nauji klausimai – kas ir kaip keitė kritikos „balsą“, kaip jai pavyko „išlikti“, kada kritika išsilaisvino iš jai primestų (ar sąmoningai pasirinktų) sprendimų? Matant (skaitant), kaip kritika vėl (nuo 1968-ųjų) virsta asmenybių lauku, atstovaujančiu nebe vienai politinei ir jai pajungtai estetinei doktrinai, o individualiam mąstymui ir vertinimui, atsirado galimybė ne tiek konceptualizuoti, kiek sugretinti du Lietuvos dramos teatro ir teatro kritikos raidos laikotarpius ir įvardyti tuos, kurie tapo – per ginčus, diskusijas, per [savo] mokyklas ir savo kartos teatro pavyzdžius – šios raidos dalimi. Atsirado galimybė nužymėti lietuviškos kritikos gyvavimo, keitimosi punktyrus, kurie, tik iš dalies atspindėdami tam tikrą nuoseklumą, šioje knygoje pateikiami ir pro meninių, ir politinių / ideologinių kontekstų prizmę. Juk ne tik teatras yra savo laiko ir savo amžininkams skirta meninė praktika, bet ir kritika yra [savo] laiko ir meninės praktikos inspiruota veikla.

Knygos recenzentams kilo du (be kitų) svarbūs klausimai – kodėl nebuvo skirta vietos tarpukario kritikėms moterims ir kodėl tyrimas baigiamas 1980 metais? Kadangi šie klausimai gali kilti ir skaitytojams, atsakysiu nuo antrojo. Manau, kad 9-asis dešimtmetis (tie „90-ieji“), kai itin produktyviai dirbo (rašė, diskutavo) daugelis tik fragmentiškai šioje knygoje paminėtų kritikų, kuriuos savo kitokiu požiūriu ir kitokiu spektaklio „matymu“ papildė nauji jaunieji, palieka galimybę tolesniam ir galbūt visai kitokiam, nei pasirinktas šioje knygoje, tyrimui. Na o atsakymą į antrąjį klausimą drįsčiau susieti su pirmuoju – būtent 9-uoju dešimtmečiu girdisi itin stiprus balsas moterų kritikų su savo aiškia pozicija, nedviprasmiškais vertinimais, giliais ir jautriais sudėtingų sceninių sprendimų apmąstymais, su akylesniu žvilgsniu ne vien į dramos, o ir į lėlių teatrą, scenos dailę ir scenografiją, dramaturgiją. Kaip svarbiausios moterys kritikės pradininkės pirmiausia minėtinos Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė ir Ona Pleirytė-Puidienė.¹ Jų XX a. 2–3 dešimtmečių spektaklių recenzijos, teatro raidos refleksija ir kūryba savaip susišaukia su nuo 7-ojo dešimtmečio į šią profesiją pasukusių ar ją pasirinkusių kritikų darbais. Tačiau lietuvių teatro kritikės moterys – vėl būtų atskiro tyrimo tema. Taigi net čia yra dar ką veikti!

Žinoma, dabar lengviau pasakyti, ko šioje knygoje trūksta, kas galėjo būti kitaip parašyta, interpretuota, pristatyta (pvz., kad ir kritikų biografijos atskiru priedu, atsisakant

¹ Bandymą šia tema žr. Vasinauskaitė, Rasa. Kritika ir „kritika“: prie moterų balsų ištakų. *Lietuvos teatras*, 2016, Nr. 1, p. 8–15.

pernelių išplėstų komentarų ir minimų tekste personalijų enciklopedinių duomenų). Kad netgi teatro meno / praktikos čia galėjo būti mažiau. Bet pati priklausydama „kritikos laukui“, negalėjau atsispirti atskirų spektaklių ar menininkų vertinimui, nepaisant to, kad jie jau besąlygiškai įsitvirtino mūsų teatro istoriografijoje. O pristatydama „personalijas“, apie kurias žino tik vienos ar kitos srities specialistai, norėjau palengvinti skaitymą ir tiems, kurie su jomis iki šiol nesusidūrė.

Knygos pavadinimas „(Ne)pilkoji zona“ atsirado paskutinę akimirką. Nesinorėjo vien sunkiasvorio, į istorinį detalumą pretenduojančio „Lietuvių teatro kritika 1920–1980 m.“. Šioje knygoje man pilkoji zona siejasi su kritikos situacija – būti tarp scenos ir žiūrovų salės, teatro menininkų ir jo suvokėjų, būti matoma ir nematoma, oficialia ir neoficialia, subjektyvia ir objektyvia vienu metu. O kadangi asmenybės ir aplinkybės ją „išryškina“, todėl ji dar ir „(ne)pilkoji“.

Dėkodama visiems, kurie prisidėjo prie šios knygos parengimo ir išleidimo, viliuosi, kad skaityti ją bus įdomu ne tik kolegoms ar teatro žmonėms. Taip pat viliuosi, kad ji paskatins jaunas kolegas atsigręžti į teatro istoriją, kuriai reikia naujo, šiuolaikiško žvilgsnio ir naujų tyrimų, o kartu primins ir tuos mūsų profesijos ypatumus, kuriems šiais (ne)kritikos laikais gresia išnykimas...